

לרעיון הקהילתי שהועלה לראשונה זמן לא רב לאחר כפר-החעטייה היו מספר מודלים. נוסחו הראשון גובש מחוץ למסגרת הממשדית על-ידי עוזי גדור (גדור, 1975). ולאחר מכן אומץ על-ידי מנעם הייטובים העירוניים החזטים שגדור היה מזכירה, ועל-ידי גוש אמונים. למעשה גם מודל זה שאב את השראתו מן המסגרות הכפריות הקיימות. אך השוני המהותי בינו לבין צורות היישוב שקדמו לו, ובכללן גם כפר-החעטייה, הוא הוצאתו של המרכיב הכלכלי מן המסגרות השיתופיות, ולמעשה ממסגרת היישוב בכלל. בדומה למתכונני המחלקה להתייטבות, גם גדור יצא מנקודת המוצא של מצב החקלאות והמגזר המושבי בטנוח הטבעי. אך מסקנתו הייתה שונה מן הקצה אל הקצה. בטעה שהמחלקה להתייטבות הייתה מעוניינת בשמירה הבסיס היצוני של הייטובים, ולכן הציעה להחליף את החקלאות בחעטייה. טען גדור כי המציאות במושבים מובילה לכיוון של עבודת-חוץ, ולכן יש לאפשר גם לחוטבי היישוב הקהילתי המוצע על-ידו להמפרנט לפי בחירתם מעבודה שאיננה בהכרח בתחומי היישוב או גוש ייטובים סמוכים. נוסא החעטוקה צריך. על כן. להיטאר בתחום ההחלטה של הפרט וללא כל קטר עם היישוב.

מטרתו העיקרית של גזור היחה ליצור מסגרות התיישובות הולמות לאנשים הרוצים לקיים את הערכים האידיאולוגיים והחברתיים הגלומים בקהילות הכפריות המסורתיות ובה בעת לשמור על חופש הפעולה הכלכלי שלהם. הדבר בא לידי ביטוי ברור בהגדרה שנתן ליישוב הקהילתי: "יחידה קהילתית-אידיאולוגית והמוגדרת כהתארגנות במסגרת מוגבלת היקף, אשר ביסודה קיים ערך חברתי נאו ערכים חברתיים אחדים" (גדור, 1975). הדגש היה על קהילה עצמאית. שחבריה יכולים לעצב את דפוסי חייהם כרצונם, מבלי שיהיו כבולים במסגרות כלכליות מקומיות כלשהן. מימושו של רעיון זה היה מוחנה בשני גורמים אופרטיביים: גודל היישוב ומיקומו. הגודל חייב להיות מוגבל לייעשרות עד מאות ספורות של בתי אב כדי לשמור על ממד ההיכרות האיטית והיחסי הראשוניים בין החברים. המיקום האפשרי הוא פועל יוצא של היעדר בסיס כלכלי מקומי. פירוש הדבר הוא שהיישוב הקהילתי יישען על יוזמות וחייב, על כן, להימצא בטווח של 20-30 ק"מ ממרכז העסוקה, כלומר בעיקר באזורים המטרופוליניים. בהקשר זה יש להזכיר כי כפר-התעשייה תוכנן במפורש עבור אזורים פריפריאליים, שבהם האפשרויות ליוזמות הן מצומצמות יותר. כלומר השוני בין שני המודלים, של המחלקה להתיישובות ושל גדור, משקף גם את השוני במיקומם המיועד.

במודל של גדור אין שום התייחסות לנושא הניקה המוסדית או התנועתית של היישוב הקהילתי וגם לא לנושאים אופרטיביים כמו תנגנוני הקליטה, מימון ההקמה והבנייה ביישוב, או תכנון הארגוני הפורמלי. לעומת זאת יש זיון מפורט בנושא השירותים, אשר לפי הצעתו של גדור צריך להתבסס על רמה גבוהה של מעורבות החנדבותית במסגרת הקהילה. נושא הבנייה הועלה בשלב מאוחר יותר על-ידי תנועת היישובים העירוניים החדשים, אשר אמצה את המודל של גדור מטום שהוא התאים למטרותיה - פיצור האוכלוסייה אל מחוץ לריכוזים המטרופוליניים הגדולים, ומחן אפשרות לביטוי עצמי של החושבים במסגרות הקהילתיות. בהתאם לכך הציעה התנועה לאחר מכן כי הבנייה ביישובים תהיה עצמית, ללא התערבות יתר של הממסד.

גם גוש אמונים בחר ביישוב הקהילתי כבסיס לתכניתו ליישוב יהודה ושומרון (גוש אמונים 1977, 1978) וזאת מכמה טעמים: ראשית, הוא התאים לפריסה רחבה של יישובים רבים באזור זה, שאין בו משאבים חקלאיים אך לעומת זאת הוא קרוב למרכז הארץ ולמוקדי תעסוקה; שנית, בהיעדר תשתית כלכלית עלות ההקמה של היישוב הקהילתי נמוכה יחסית ליישובים יצרניים ועל כן ניתן להקים מספר רב יחסית של יישובים בחקציב מוגבל; שליטית, הדגש על היעדר מעורבות ציבורית במערכת הכלכלית עשוי למשוך אוכלוסייה עירונית שלא יתה מגיעה ליישובים סימפיים בנוסח המקובל.

המודל הראשון של גוש אמונים (גוש אמונים, תשלי"ז) כבר מכיל מספר מרכיבים אופרטיביים לקראת ביצוע. כך נקבעה מסגרת לגודל היישוב - בין 250 ל-500 משפחות, בהנחה כי גודל זה קטן דיו כדי לאפשר מגע אישי בין החוטבים וקיום יחסי קהילה הדוקים, וגודל דיו כדי לקיים רמת שירותים נאותה. בזומה לגזור, הדגש במודל של הגוש הוא על שיתוף פעולה במישור החברתי ושמירה על חופש הפרט במישור הכלכלי. יחד עם זאת יש הבדל משמעותי בין שני המודלים. אצל גוש אמונים האופציה של יוממות הינה אופציה מועדפת רק בשלב הראשון, ואילו לטווח ארוך מדובר על הקמת תרכזים תעשייתיים אשר יספקו תעסוקה לייאשכולי של יישובים קהילתיים סמוכים.

את השוני בין גוש אמונים לגזור בנושא התעסוקה יש להבין על רקע המטרות הסונות של השניים. גזור ראה ביישוב הקהילתי מסגרת להקמת יישוב כפרי עבור אוכלוסיית יוממים עירונית, אשר ימוקם בטווח קרוב לערים הגדולות. גוש אמונים, לעומת זאת, ראה ביישוב הקהילתי אתצעי ליישוב את יהודה ושומרון, ולא רק את האזורים הקרובים ביותר למטרופולין. הרצון להתיישב בכל האזור הכתיב הקמה של יישובים גם מחוץ לטווח של נגישות נוחה לערים, ולכן היה צריך לחשוב על אלטרנטיבה לנושא התעסוקה. בנוסף לכך ייחסו אנשי הגוש חשיבות מרובה להידוק הקשר בין המתיישב לבין האזור, ולכן לא יכלו להסתפק

בפיתוח של יישובי מגורים בלבד. אלא שאפו גם לפיתוח פעילות יצרנית ויצירת מקורות העסקה בתחומי האזור. בדרך זו רצו למנוע מצב שבו ייסארו היישובים ויקים מבני אדם במשך שעות היום. חשוב להדגיש כי על אף התביעה לפיתוח העסקה במקום או באזור, יש הבדל מהותי בין המודל של גוש אמונים לזה של כפר התעשייה: בראשון יש פתיחות מוחלטת לגבי אופי הבעלות על המפעלים, ואולי בשני יש זריטה ברורה לבעלות עצמית ולשיתופיות במערכות הייצור.

לעומת השינויים בגודל ובמבנה העסקה של היישוב הקהילתי בהשוואה לדגמי יישוב קודמים, שומר המודל של גוש אמונים על האגודה השיתופית כמבנה הארגוני המתאים לניהול חיי היישוב. לאגודה המוצעת אין אמנם תפקידים בתחום הייצור, אך היא אמורה לכלול את רוב הסמכויות הנחונות בידי האגודות ביישובים המסורתיים, ובכלל זה גם מתן סירות כלכליים-יצרניים אם הדבר מקובל על החברים. עם זאת הפקידה העיקרית של האגודה הם בתחום הערכי-חברתי - השמירה על אופי היישוב על היבטיו השונים. לצורך זה מוסמכת האגודה על פי המודל לקיים מנגנון לקבלת חברים חדשים ולהיות צד שליטי בחוזה החכירה והרכישה של מבני המגורים הפרטיים, כדי שיהיה בידיה אמצעי חוקי למנוע העברה ישירה של בעלות לאנשים שאינם מתאימים לאופי היישוב. (13) האגודה צריכה להיות גם הבעלים של הקרקעות והמבנים הציבוריים, כדי שיהיה בכוחה לשמור על סטנדרטים סביבתיים מינימליים (כגון מניעת זיהום ורעש) על-ידי מפעלים שיוקמו במקום ולהבטיח על-ידי-כך את איכות החיים ביישוב.

בניגוד לדיון המפורט יחסית במרכיבי הגודל, המעטקה והארגון, נזכר מרכיב הבנייה בחכנית של גוש אמונים רק בפסקה יחידה, לפיה אמור היישוב

(13) נוהל זה קיים למעשה בכל היישובים שבטיפול המחלקה להתישבות, ולא נזכר במפורט במודל של כפר-התעשייה מסום שבאותה עת היתה בכל היישובים בנייה חקציבית, והמבנים, כמו כל יתר המשאבים הציבוריים, הועברו לחברים באמצעות האגודה, שהיא החוכר הראשי של המבנים.

הקהילתי לאפשר לחבריו אופציות טונות של שיכון - דירות בשכירות או ברכישה ובנייה עצמית. המגמה הייתה לאפשר לטכנות טונות באוכלוסייה להשתלב במשימת יישובו של אזור יהודה ושומרון. יש לזכור כי באותה עת עוד לא הייתה בנייה קבע ביישובים שהתבססו כולם על מחנות זמניים ועדיין לא נחשפו כל הבעיות הכרוכות בחחום הבנייה כפי שהתברר בשלב מאוחר יותר. יתכן כי זו הסיבה להתייחסות המועצת לנושא הבנייה.

ניחן לסכם את מרכיבי המודל הראשון של היישוב הקהילתי. שגובש בעיקרו מחוץ למערכת המוסדית כדלהלן: יישוב גדול מהמקובל במגזר הכפרי; יישוב סגור שהכניסה אליו מוגבלת. ומלווה בקריטריונים הנקבעים על-ידי חברי היישוב; הגוף המנהל והמפקח על היישוב הוא אגודה שיתופית שמפקידה להבטיח את האופי החברתי של היישוב. ולספק שירותים לחברים; הנושא הכלכלי הוא באחריותו האישית של כל תושב ואין חובת תעסוקה בתוך היישוב עצמו. אפשר לומר כי ברוב המקרים מדובר למעשה בפרבר סגור. כלומר יישוב מגורים הנשען על מרכזי תעסוקה קרובים. אך מוגבל בגודלו ובאפשרויות הכניסה אליו על-ידי קריטריונים פנימיים.

לאחר ההכרה הפורמלית של הממשד ההתיישבותי ברעיון הקהילתי החלה גם המחלקה להתיישבות לגבש מודל פורמלי משלה עבור היישוב הקהילתי. מודל זה מסקף טוב את תפיסתה העקרונית של המחלקה ושואב את מקורותיו מצורות ההתיישבות המסורתיות. וזאת לעומת המודלים של גדור ושל גוש אמונים המשקפים נסיון לעצב מבנה חדשני המומאס למשיכת אוכלוסייה חדשה למרחב הכפרי. יחד עם זאת יש בו נסיון להחפז עם המציאות החדשה. בהצעה הראשונה של המחלקה להתיישבות (הסוכנות היהודית, 1978) מדובר על יישוב סגודלו בין 200 ל-300 משפחות. כלומר יותר גדול מהמושב וגם תכפר-התעשייה. אבל עדיין קטן מזה שהוצע על-ידי גדור וגוש אמונים. מעניין לעמוד על השוני בתפיסות בין ההצעות. כאשר גדור וגוש אמונים רואים ביישוב של 500 משפחות יישוב קטן.

וזאת בהשוואה ליישובים עירוניים. ואילו המחלקה להתיישובות רואה ביישוב בן 300 משפחות יישוב גדול. מטוס שבטיס ההשוואה הוא יישובים כפריים אחרים.

בחחום המעסוקה מציע גם המודל של המחלקה מבנה של יחידות משפחתיות עצמאיות או תאגידים של משפחות. אולם יתעסוקתו ואמצעי הייצור (חייבים להיות) בחחומי היישובים. במלים אחרות. המחלקה דבקה בעיקרון של מעסוקה מקומית ואינה מאפשרת יוממות למקורות מעסוקה מחוץ ליישוב. יחד עם זאת. צוין בהצעה כי התקן ההתיישובות לפיתוח מפעלים ומקומות מעסוקה יינתן עד לתקרה של 200 משפחות בלבד בכל יישוב.

המודל מתייחס ביתר פירוט גם לנושא הבנייה. אשר אינו מוזכר כלל בתזכיר של גדור ורק בקצרה בהצעה של גוש אמונים. גם בנושא זה. כמו בנושא המעסוקה. נשען המודל המוצע על-ידי המחלקה על הנוהלים המקובלים. כלומר בנייה תקציבית של המינהל לבנייה כפרית בלבד. הבתים יימסרו לחושבים בחנאי חכירה כאשר האגודה יתבטיח את זכויותיה בחוזה החכירה ובתקנון האגודה.

כצפוי מתייבח המחלקה את קיום האגודה השיתופית. אשר סמכויותיה אמורות להיות דומות לאלה של האגודה בכל יישוב שיתופי אחר. בהתאם לכך מעסוק האגודה באספקת שירותים מוניציפאליים ותטפל בנושאים כלכליים-יצרניים. בנוסף לקביעת אנפי החיים החברתיים והקהילתיים וקבלת חברים חדשים. יתר על כן. האגודה אמורה להיות החונך הראשי של מבני המגורים ולא רק של נכסי הציבור. והיא תחכיר את המבנים לחבריה כנהוג ביתר היישובים הכפריים. אם כי הסדר זה עשוי להשתנות עם הזמן. כמו כן מדובר במפורט על זיקה לתנועת התיישובות אשר תשתף בקבלת חברים ליישוב ויהיו לה גם זכויות הכרעה כחבר נלווה בנושאים עקרוניים.

היישוב הקהילתי לפי המחלקה להתישבות הוא העתק כמעט מלא של כפר-המעשייה. בשינויים מינימליים הנוגעים לחקרת גודל היישוב (עד 300 משפחות) מצד אחד וליתר גמישות בנושא התעסוקה מצד שני, כאשר המתיישב יכול לבחור את אופי התעסוקה שלו, אם כי הוא חייב להישאר בתוך היישוב. יש לזכור כי בעת הכנתו של מודל זה, סמוך לעליית הליכוד לשלטון, עדיין לא היה נסיון מעשי רב בשטח, ולכן גם לא נוצר לחץ לשינוי התפיסות הבסיסיות של המחלקה להתישבות. כתוצאה מכך נתפסו הצורות החדשות כואריאציה של הצורות המסורתיות, ולא כמהפך או פיתוח של מודלים שונים וחדשניים.

בחזקיר מאוחר יותר מאותה תקופה שהוכן במסגרת המחלקה להתישבות (אלדר, 1979) מוצע כבר מודל גמיש יותר בנושא התעסוקה, דהיינו, "האגודה תסאף לעבודה עצמית בתוך היישוב" אך לא מהיה חובה מוחלטת לתעסוקה במקום. שינוי קטן אך מהותי זה משקף את המציאות שהתפתחה ביישובים הראשוניים, שהיתה בהם תעסוקה מקומית מועטת ביותר, אם משום שלא היו להם משאבים לפיתוח תעסוקה ואם משום שהמתיישבים לא רצו בכך. הפורגרות הראשונות של היישובים הראשוניים (עפרה, קדומים וכפר אדומים) כבר מצביעות על שינוי בגישה, המחייבת כעיקרון את התעסוקה במקום, אבל מאפשרת גם תעסוקה מחוץ ליישוב, אם כי רק בהיקף מוגבל ובעיקר נטלבים הראשוניים של ההתארגנות. (סקוזה, 1977, 1979; ההסתדרות הציונית העולמית, 1979). אלדר מציע גם אופציה לשינוי בהתארגנות הכלכלית הפנימית של היישוב, אשר על-פיה תוכלנה לפעול במקום קבוצות נפרדות בעלות אינטרסים שונים כגון בעלי מפעלים; שכירים במפעלים; עובדי שירותים וחקלאים. אם כי כולן תיטארנה במסגרת האגודה השימושית.

כעבור שנים אחדות החלו הנטינות הראשוניים ליצור הפרדה פורמלית בין שני טיפוסים של היישוב הקהילתי, אשר לאחד מהם נשמר השם המקורי - יישוב קהילתי - והשני כונה בשם כפר קהילתי. הצורך בהבחנה כזו התעורר גם הוא בעקבות ההתפתחויות בשטח, אשר הצביעו על וריאציות גדולות בין היישובים השונים.

בעיקר בתחום התעסוקה ובטכניות של האגודה (טולומוניקה, 1982). כמו כן נתגלו ניגודים בתוך הממסד, בין המחלקה להתיישובות כממסד מבצע מצד אחד, לבין מעצבי המדיניות בממסד הפוליטי מצד שני. בראשית שנות השמונים גדלה המעורבות הישירה של משרדי ממסלה שונים, ובעיקר משרד הבטחון ומשרד החקלאות, בהתיישובות ביהודה ובשומרון. ממסלת הליכוד הייתה מעוניינת ביישוב מהיר וזול של האזור, ולכן גם פתחה אותו לייזמים פרטיים ולחברות מסחריות (דקל מ.. 1982). אשר מטבע הדברים התכוונו להקים יישובים יותר פתוחים ונטולי מגבלות מוסדיות לקליטה. ביטוי לכך ניתן בתכנית הפיתוח (תכנית הימאה אלף" - מדינת ישראל, 1983), אשר קראה להקמתם של ארבעה טיפוסי יישובים: כפר קהילתי, יישוב קהילתי, תושבה וקריה, אשר נבדלו זה מזה בממדיהם, במידת סגירותם וברמת הסיוע הציבורי שיוקצה להם. בפועל עוצבו מודלים פורמליים רק לשני הטיפוסי הראשונים. שבהם טיפלה המחלקה להתיישובות.

ההבחנה בין כפר קהילתי ויישוב קהילתי באה לידי ביטוי בכמה מסמכים של המחלקה להתיישובות (טולומוניקה, 1982; שנאן, 1984; דקל י.. 1984; לפידות, 1985). ההבחנה איפשרה לאנשי המחלקה לחזור למסגרות המקובלות עליהם באמצעות הכפר הקהילתי. אשר הוגדר על פי העקרונות התכנוניים המקובלים של היישובים המסורתיים ודמה במידה רבה למודל כפר-התעשייה. ברוח זו נקבע כי הכפר הקהילתי יהיה יישוב קטן שלא יעלה על 150 יחידות משפחתיות ולמעשה יוכל להתבסס אפילו על 80 יחידות (דקל י.. 1984). כלומר סדר גודל של מוטב העובדים. הגודל המירבי שהוצע לכפר הקהילתי הגיע עד 200 משפחות (שנאן, 1984). בכפר הקהילתי תהיה אגודה שיתופית שבה חברים כל תושבי היישוב והיא חופקד על כל תחומי החיים ביישוב - כלכליים, חברתיים ושירותיים. האגודה תסתחף גם בהקמת מפעלים ושירותים, וכן תהיה ביישוב. בדומה למושב, עובדים הוזי, אשר תאפשר פיתוח של מפעלי החברים באמצעות הסיוע של המחלקה, אם כי לא בהכרח על בסיס שוויוני (טולומוניקה, 1982). סיוע זה ניתן ל-150 יחידות משק לכל היוחר (שנאן, 1984). אולם התושבים יוכלו לבחור לעצמם את אופי

המעטקה ומקומה. כמו-כן אומץ הרעיון של אלדר (ראה לעיל) לפיו יוכלו להיות בכפר התארגנויות כלכליות מסוגים שונים כמו תאגידי-מסנה ושותפויות (דקל י.י. 1984). אף אחד משלושת התזכירים אינו מחייב מעטקה במקום באורח חד-משמעי, אם כי ברור שזהו הכיוון הרצוי. נראה שהסיבה לכך קטורה יותר בהכרה כי הדרישה היא בלתי-מציאית בתנאים הקיימים. מאשר בויתור עקרוני מצד המחלקה על הפיטחה הבטיסית.

בנוסף לכך נקבע כי הכפר הקהילתי יהיה יישוב סגור הקולט חברים חדשים באמצעות ועדות קבלה ציבוריות ולפי קריטריונים מוסכמים וכי תמקיים זהות בין האגודה לבין הועד המקומי אשר יפעל במסגרת של מועצה אזורית - טוב על-פי העקרונות המקובלים של ההתיישבות (לפידות, 1985). לעומת זאת חל שינוי בנושא הבנייה, כאשר בנוסח המוקדם (סולומוניקה, 1982) דובר על שילוב של בנייה תקציבית ובנייה עצמית, ובנוסח המאוחר יותר (דקל י.י. 1984) על בנייה עצמית בלבד, אם כי בפיקוח האגודה. שנאן (1984) הציע כי תהיה חלוקה סווייונית של מגרשים לכל היחידות. חשוב להדגיש כי המעבר לבנייה עצמית נבע במידה רבה מן השינוי במדיניות הממשלה שדחפה לכיוון זה בטל המחסור במשאבים לאומיים.

הבטיס הרעיוני של הכפר הקהילתי אומץ גם על-ידי תנועת אמנה. אם כי היא דגלה, ועודנה דוגלת, במגוון של צורות התיישבות ובכללן גם הצורות הפחזחות והגדולות יותר. התנועה רואה בכפר הקהילתי "המשך לקיבוץ, למושב ולמושב השיחופיי" (אמנה, ללא תאריך). אולם יש הבדלים מסויימים בין המודל המוצע על-ידיה לזה של המחלקה. כך, לדוגמה, המסגרת הכלכלית של הכפר הקהילתי גמישה יותר, אם כי גם לפי מודל זה יוגבל שיעור העובדים מחוץ ליישוב ל-25 אחוז לכל היותר. כן מדובר על שני יעדי גידול, תחילה ל-150 משפחות ולאחר מכן ל-250 משפחות, בעיקר על-ידי הרחבה של דור ההמשך. מודגש גם הנושא החברתי ובהתאם לכך מוצע לקלוט לא יותר מ-12 משפחות בשנה, לחייב כל מועמד חדש

לגור בבנייה זמנית עד לקבלתו וכן לחייב את היישוב לבנות בשיטה מרוכזת ובצורה "קהילתית צנועה".

ההבדל העיקרי בין הכפר הקהילתי לבין היישוב הקהילתי נעוץ באפשרות הקיימת ביישוב הקהילתי לגדול מעבר לתקרה של 150 יחידות שנקבעה לכפר הקהילתי. על פי הצעה המחלקה להתיישבות יחולו על היישוב הקהילתי בראשיתו כללים דומים לאלה של הכפר הקהילתי, ורק עם גידולו, יסונו הכללים לפי התנאים המשתנים, ובעיקר הצומצם רמת השיתוף. בשלבים מאוחרים יותר ניתן יהיה להפוך את האגודה לאגודה צרכנית בלבד אשר יתוכל לכלול בין מטרותיה מעורבות כלכלית בהקמת מפעלים ושירותים בהתאם לרצון החברים" (שנאן, 1984) אבל תוכל גם להתבטל ולהפוך לצורה ארגונית אחרת (סולומוניקה, 1982). סיוע בנושא התעסוקה יוגבל ל-50 יחידות בלבד, וזאת כדי לעזור ב"המראת" היישוב. לבסוף, יוכל היישוב להפוך ליישוב פתוח לגמרי והדגש יהיה "יותר בקצב גידול היישובים ופחות בייחודם החברתי." (דקל י., 1984, עמ' 159). כמוון שהבנייה ביישוב כזה תהיה רק בשיטת "בנה ביתך".

הכפר הקהילתי משקף את הרצון לשמור על העקרונות והערכים של ההתיישבות המסורתית על יישוביה הקטנים והסגורים; היישוב הקהילתי, לעומת זאת, מייצג דרישה של חלק מהאוכלוסייה להגיע לממדים גדולים יותר, אשר יאפשרו לה להפקד מחוץ למגבלות הקטנות של הממסד. בדומה לתודל הראשוני של גדור, עם זאת גם לגבי היישוב הקהילתי נשמרה תפיסה ערכית מסוימת שאיננה מחוייבת המציאות בצורות הנוספות שהוצעו - החושבה והקריה. החושבה הוגדרה כיישוב בן 500 עד 1,000 יחידות והקריה - כיישוב המונה מעל 1,000 יחידות (סולומוניקה, 1982). יישובים אלה אמורים להיות פתוחים לכל דבר, כאשר הבסיס לאכלוס הוא כלכלי בעיקרו, לפי כללי השוק החופשי.

כהן (קדמון) ונעים (1981) הציעו גם הבחנה מרחבית לסוגי היישובים השונים, על בסיס המרחק מהמרכזים העירוניים הגדולים. בהתאם לכך אמורה היתה להחקים באזור גי (המרוחק ביותר) "ההתיישבות קהילתית" ואילו באזור אי - בעיקר "יישובים פתוחים", כלומר חושבות וקריות. חלוקה זאת נכללה גם בתכנית הימאה אלפי" להקמת יישובים ביהודה ובשומרון משנת 1983, והיא מבטאת את מדיניות הממשלה שרצתה לקדם את נושא האכלוס מבלי להסקיע יותר מדי כסף ציבורי. ההנחה היתה כי באזורים בעלי כוח משיכה גבוה אפשר לרחוץ את היזמה הפרטית להקים "יישובים פתוחים" ולצמצם על-ידי כך את ההסקעה הציבורית עד למינימום האפשרי.

בפועל לא ברור מהו בדיוק ההבדל הפונקציונאלי בין יישוב קהילתי לבין החושבה ו/או הקריה מעבר למימד הגודל, משום שכולם מייצגים למעשה יישוב בעל אופי פרברי. ייתכן כי משום כך נותרו ההגדרות של חושבה וקריה עד היום על גבי הנייר בלבד, אם כי יש לציין שפרט ליישוב אחד, לא עבר אף אחד מיישובי המחקר את תקרת הגודל של 250 משפחות (ראה פרק שני).

סיכום

המודלים הפורמליים שתוארו לעיל משקפים את התפתחותו של רעיון היישוב הלא-חקלאי במסן קרוב לעשור שנים. למעשה הועלה הרעיון בגוונים שונים על-ידי ארגונים שונים, שלכל אחד מהם היתה מטרה מסלו. כמו הרצון לשמור על המסגרות הכפריות המסורתיות וזיקתן לממסד (הסוכנות היהודית, 1974, 1978; אלדור, 1979); יצירת מסגרה לפיזור אוכלוסייה עירונית (גדור, 1975; דן וזהר, 1976); או אמצעי למימוש ההתיישבות ביהודה ובשומרון במהירות ובמחיר זול (גוש אמונים, 1978; כהן, 1981; נעים, 1981; מדינת ישראל, 1983).

סדה הניסיון של ההצעות השונות מתפצל באופן מרחבי. מקורן של ההצעות הלא-ממסדיות, של החנועה ליישובים עירוניים חדשים ושל גוש אמונים, הוא בעיקר ביהודה ובשומרון. הצעות הממסד, לעומת זאת - הן הכפיייתם והן המצפיים - כוונו תחילה ליישוב הגליל. רק לאחר שניתנה לגייטמציה מדינית ליישוב יהודה ושומרון בעקבות עליית הליכוד לשלטון. והרעיון הקהילתי אומץ על-ידי הממסד המבצע, נטשטשו ההבדלים בין היישובים החדשים בשני האזורים.

יש להזכיר כאן כי ההפרדה המושגית בין הכפר ליישוב הקהילתי, העלאת ההצעה לצורות נוספות כמו המושבה, הקריה והיישוב הפתוח. וכן גם אישורם של היישובים הפרטיים הראשונים, התרחשו כולם באותה תקופה - בשנת 1980/81. בתקופה זאת הגבירה הממשלה את פעילותה ביישוב יהודה ושומרון. ולטעם כן ביקשה להגמיש את המערכת. וזאת כדי ליצור צורות יישוב שתוכלנה למסון אוכלוסייה גדולה. הניסיון שנצבר עד אז, שעיקרו פריסה רחבה של יישובים קטנים. בעיקר על-ידי גרעיני גוש אמונים. העיד על הצלחה בקביעת נוכחות בטח. אבל לא על החיישנות מאסיבית של אוכלוסייה. כל הרעיונות שנזכרו לעיל כוונו לשינוי קצב החיישנות והם שולבו בהתאם בתכנית הימאה אלפי.

תהליך ההתפתחות של כל הצורות מאופיין על-ידי המתח בין הממסד מחד גיסא לבין המתייטבים או גופים לא-ממסדיים מאידך גיסא. בהצעות הממסד (הכפייית. המצפיים והכפר הקהילתי) יש ניסיון להגדיר צורת יישוב חדשה החורגת רק במידה מועטת מן הנורמות המקובלות בהתייטבות הכפריית. בכולן הדגש הוא על היישוב הקטן. הסגור והיצרני. וכן על האגודה השיתופית הרב-תכליתית כמסגרת ארגונית. ורק במקרה של המצפה ניכרת חריגה גדולה יותר מהנורמות. הניתנת להסבר על-ידי החשיבות המדינית הרבה של יישוב הגליל וסכנת הכסלון שהיתה צפויה לניסיון לייטבו בדרכים המקובלות. ההצעות שבאו מחוץ לממסד (יישוב קהילתי - דגם ראשון; יישוב פרטי ומסחרי) מדגישות כולן את היישוב הגדול והפתוח בעל האופי הפרברי. בדגמים אלה יש חריגה מכוונת מן המודלים

הממסדיים, בעיקר בשל הרצון לפתוח את ההתיישבות לשכנות אוכלוסייה חדשות שאינן מוכנות לקבל עליהן את המגבלות המוסדיות, אך גם מתוך רצון ליישב אזורים בעלי חשיבות מדינית בצורה מהירה וזולה.

המתח בין שתי הגישות קיים עד היום, אלא שבמקום הסתייגות מן הרעיונות שבאו מבחוץ, קיימת היום בממסד ההתיישבותי גישה של הפרדת מערכות. לפי גישה זו עתיד הישוב הקטן - כלומר הכפר הקהילתי - להישאר במסגרות הכפריות הרגילות והוא יטופל על-ידי המחלקה להתיישבות, ואילו כל הצורות האחרות (היישוב הקהילתי מעל גודל מסויים; החושה; הקריה; והיישוב הפרטי) תישארנה מחוץ למסגרת הסיוע והטיפול הכוללני של המחלקה. לראשונה באה גישה זו לידי ביטוי במסמך שהוכן על-ידי המחלקה לדיון בועדה גבתי (1982) ואשר עסק בהגדרת היישובים שיטופלו על-ידי הועדה. במסמך נמנו שלושה סוגי יישובים - יישובים קהילתיים כפריים סגורים (הכפר הקהילתי); יישובים קהילתיים פתוחים שמגמתם לצמוח ליישוב גדול - עירוני או פרברי (היישוב הקהילתי); ויישוב כפרי בעל אופי פרברי המבוסס על יזמה עצמית (כגון מיתר). כאן ההבחנה אינה לפי גודל אלא לפי אופי ההקמה והטיפול. הודגש באופן חד-משמעי כי "הכפר הקהילתי יהיה יישוב יצרני ולא יישוב המיועד רק לספק שיכון לחבריו. הכפר הקהילתי יאמץ את התקנון של אגודה שיתופית חקלאית להתיישבות קהילתית בעי"מ". הקריטריונים המוצעים ליישוב שיטופל על-ידי ועדה גבתי כוללים הסתייכות חנועית, גודל עד 250 משפחות וקרע מוחכרת לאגודה. כלומר אותם יישובים הפועלים על פי העקרונות המקובלים של ההתיישבות הכפרית. היישובים הפתוחים והגדולים יותר והיישובים הפרטיים לא ייכללו במסגרת זו.

החגמה היא איפוא ליצור הפרדה בין שתי צורות עיקריות העונות על שתי מטרות שונות: הכפר הקהילתי העונה על המטרות של פיזור יישובים קטנים רבים כאמצעי לשליטה טריטוריאלית, ושל שמירת המסגרות הכפריות המקובלות וערכיהן החברתיים; והיישוב הקהילתי, העונה על הצורך ליישב אזורים בעלי חשיבות

